

אתר דעת - מכללת הרצוג

פרופ' זאב פלק

המשפחה בחברה שבתמורה

שמענו זה מקרוב על הקמתו של מכון הרבייה והתפתחות העובר על יד אחד מבתי החולים בארץ, ועל השאלות שהוזכרו בנאומי הפתיחה, כגון ייעוץ גינטי, עיקור חולי נפש, היתר הפלה במחלות תורשתיות וכל כיוצא באלה. ועלינו לשאול את עצמנו, כלום נכון שייפקד ממעמד זה איש הלכה? האם בין המתקנות שבאומות העולם אין משתפים בדיונים על עניינים אלה אנשי דת? אולם אצלנו קיים ניתוק בין אנשי ההלכה לאנשי המדע, הטכניקה ומדעי החברה. דומני שאל לנו להסתפק בתיאור היופי שבמסורת, בהבאת ציטאטות מרשימות ומרוממות, אלא עלינו להיכנס בעובי הפרובלימאטיקה ולא להשתמט מלנקוט עמדה, או לפחות לברר את הבעיות הניצבות לפנינו בשעה זו.

לעיתים נתקלו חכמינו בתופעה, שהנסיון המדעי שלהם הטיל ספק בהנחות היסוד של הלכות מסוימות, ואז אמרו לעיתים ש"נשתנה הטבע". כך אירע למשל לגבי נטילת ידיים בין דג ובשר, ולגבי המציצה לאחר המילה. ונראה בעיני, שמה שתהיה עמדתנו לגבי שינוי הטבע, אין ספק שמשנתנים סדרי החברה. ספק אם עלינו להניח כי הכללים הביולוגיים נשתנו, אך ודאי שסדרי ההתנהגות הולכים ומשתנים. השינויים מתחוללים בימינו במהירות כזאת שכל אדם שעניינים לו יכול לחוש בהם.

על כן הנושא שלנו חשוב לשימור המשמעות של ההלכה כתורה חיים. אם יש משהו שמאפיין את תורתנו כנגד דתות אחרות, הרי זה האופי הרפורמאטורי להבדיל מן האופי המהפכני. ידוע, דרך משל, פירוש של הרמב"ם על הקרבנות, שהתורה לא הלכה בדרך הקיצונית לעקור את המנהג הקיים, אלא ניסתה לקדש אותו ולכוון אותו לשמים.

גם בתחום המשפחה אי אפשר לדון רק בקאטיגוריות עקרוניות ובלתי משתנות, אלא יש להביא בחשבון את המציאות, כדי

אתר דעת - מכללת הרצוג

פרופ' ז' פלק

שאפשר יהיה לתקנה. כידוע, כבר פירשו חז"ל את פרשת יפת תואר ש"לא דיברה תורה אלא כנגד יצר הרע, מוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות שחוטות ואל יאכלו בשר תמותות נבלות" (בבלי, קידושין, כא ע"ב).

בוודאי הניחו החכמים כי מלכתחילה היה אולי רצוי לתכנן את דמות העם והתנהגות כל יחיד בו, בצורה של קדושה שלא יהיה כלל צורך בפרשה זו. אך התורה "לא בשמים היא", והיא יורדת לסוף דעתו של האדם המצוי, על היצר הרע שבקרבו, לכן עליה להציע פתרון צנוע יותר כדי לתקן ככל האפשר את המעוות. אם כבר אוכלים דבר אסור, מוטב שיאכלו איסור קל מאיסור חמור. בדומה לזה אנו מוצאים אצל הילל שהתחשב במציאות הממשית. לפיכך, לא זו בלבד שהתקין את הפרוזבול אלא גם טיהר את הממזרים. הוא ראה כי יהודי אלכסנדריה נהגו קלות ראש באי רוסין ולא הקפידו לבטל את הקשר על ידי גט דווקא. החכמים שבאותו הזמן ביקשו להכריז על הילדים של אותן הנשים, שחזרו ונישאו ללא גט, לממזרים, עד שבא הילל ועל פי בדיקתו את כתובותיהם התיר את הילדים לבוא בקהל (תוספתא כתובות ד, ט). מעניין הדבר כי הפתרון לא נמצא על ידי תכנון של חכמים, אלא דווקא על ידי המנהג הספונטאני של העם, אלא שדרוש היה בהסמכה כהילל, שיראה את האפשרות הגלומה בשטרי תהדיר טות.

אנניקה, דרך משל, את החלטתו של רבן יוחנן. בן זכאי שראה כי אי אפשר למצות את הדין בפרשת סוטה: "משרבו המנאפים בטלה פרשת סוטה". רבן יוחנן בן זכאי הבין כי סדר הסוטה יכול להצליח רק כאשר מאמינים בו, ויסודות המוסר מוסכמים על רוב הציבור. אולם כאשר שוב לא היתה קיימת ההנחה הזאת, היתה קיימת סכנה שהפעלת פרשת סוטה תביא לחילול השם. על כגון דא נאמר כי ביטול תורה זהו קיומה וכך נעקר המנהג והדין (בבלי, סוטה, מט ע"ב).

כמה דורות לאחר מכן התקינו חכמים שאין להתחשב בחשש שמא אשה בגדה בבעלה, ומותר לזוג להתפייס ולהמשיך בחיים המשותפים. על פי ההלכה הקדומה האשה שאמרה לבעלה "טמאה אני לך", נאסרה עליו ויצאה בגט, ואילו עתה קבעו חכמים שאין מאמינים לאשה ומותרת לבעלה (משנה סוף נדרים). התחשבות בתנאים המשתנים מצאנו גם בהחלטות בית הנשיא

אתר דעת - מכללת הרצוג

המשפחה בחברת שבתמורה

בעניין גיטין על ידי שליח. לפי שורת הדין ביטול של גט מצד הבעל אחרי שמינה שליח להולכה צריך לגרום לעיגון האשה, וכאן באה התקנה שבכל זאת מכשירים את הגט. החכמים תמחו כיצד יכול היה הנשיא להכשיר גט שהוא פסול מדאורייתא, ולא אזו משם עד שמצאו את הכלל "כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש" (בבלי, גיטין, לג ע"א). בכל אופן נקודת המוצא של המתקנים היתה "אם כן מה כוח בית דין יפה", היינו, הם הניחו כי מוכרחה להימצא דרך כדי להתגבר על התופעה של ביטול הגט בניגוד לרצון בית הדין. דומה, שבשביל הקדמונים די היה בנימוק "אם כן מה כוח בית דין יפה", כדי לבסס עליו את ההיתר.

בדומה לזה הכשיר רבא גט שניתן על תנאי שהבעל לא יבוא הביתה עד תאריך מסוים, אף על פי שאירע לו אונס והוא ניסה לבטל את תוקפו של הגט (בבלי, כתובות, ב ע"ב). כאן בולט אפילו החידוש יותר, כי לא היתה בזה תקנה של נשיא או של בית דין אלא הוראה של חכם, ובקביעת ההוראה הביא בחשבון את השפעתה של ההלכה על בנות ישראל.

גם בדורות שלאחר חתימת התלמוד לא פג החוש המציאותי בקרב מורי ההוראה. רבנן סבוראי תיקנו, כידוע, שאשה התובעת גט מבעלה, תקבל אותו לאלתר בניגוד לדין התלמוד. "כדי שלא תצאנה בנות ישראל לתרבות רעה" (חמדה גנוזה פ"ט). לפי דברי הביקורת של רבינו יעקב תם, אנו עומדים על גודל כוחא דהיתרא של המתקנים. ואלה דבריו: "ומה שכתב רבינו שמואל שתיקנו הגאונים דלא משהינן תריסר ירחי שתא אגיסא אלא כופין אותו, חלילה לרבינו להרבות ממזרים בישראל, דקיימא לן: רבינא ורב אשי סוף הוראה. ונהי, דהגאונים יכולים לתקן כתובת אשה על המטלטלין, או על פי הלכה או על פי דעתם, דהיינו ממונא, אבל להתיר גט פסול אין כוח בידנו מימות רב אשי ועד ימות המשית. וזה גט פסול שאנו שנינו בתלמוד שאין כופין עד תריסר ירחי שתא...". (ספר הישר עמוד 40; מרדכי גיטין תסט). למרות הקשיים שרבינו תם מזכיר, התקינו רבנן סבוראי להכשיר את כפיית הגט, וזה מוכיח כמה התחשבו בנימוק של תקנת בנות ישראל אף בניגוד לחומרי אשת איש.

מסתבר כי גם בימינו יש להתחשב בשיקולים דומים ולא להשלים עם קשיי ההלכה, "אין חכמה ואין תבונה ואין עצה נגד ה'". נביא כאן שתי דוגמאות המוכיחות כי קיימת אותה התחשבות

אתר דעת - מכללת הרצוג

פרופ' ז' פלק

בתנאי החברה שהשתנו מאז נקבעה ההלכה בפרט מסוים. כאשר בעל תבע בבית דין שיוכל לגרש את אשתו בגלל בגידה והתנהגות מכוערת, אמר בית הדין כי "ההלכה שלובת זרוע, הביקורים בבתי קפה עם גבר זר — דברים כאלה אינם — לפי מנהגי החברה הנוכחית ולפי ההשקפה הכללית השוררת בזמננו — מעשים של פריצות יתירה, אם גם הם מראים לפעמים על חוסר טאקט ואינם רצויים כשלעצמם" *.

הדוגמא השנייה היא החלטה שניתנה על ידי בית דין רבני בקשר ליהודים שערכו נישואין אזרחיים ביניהם ברוסיה הסובייטית. בית הדין פסק כי עליהם להיפרד בגט, ובהזדמנות זאת קבע כי האשה זכאית למחצית הרכוש בהתאם למנהג מקום הנישואין. כאן התחשבו, איפוא, הדיינים בעובדה שיהודים עשויים שלא לערוך את נישואיהם לפי דין תורה ובכל זאת להתכוון שיהיו קשורים בקשר נישואין. מבחינת ההלכה נחשבים הנישואין האזרחיים כחווה אזרחי, ועל כן זכאי כל צד לזכויות ממון כמקובל במקום הנישואין, או כפי שקבע החוק החל על הנישואין האזרחיים.

אם מתקבלת הנחתנו, שההלכה מאפשרת גם בימינו פתרון לב-עיות המתעוררות לרגל שינויים חברתיים, הרי נשאר לנו לציין מספר בעיות מסוג זה. נתרכז כאן בענייני משפחה בלבד, לפי שהם מהותיים גם מבחינה הלכתית וגם מבחינה ריאלית, ומכיוון שבתחומם נוהגת ההלכה היום כדין של המדינה, ודבר זה מחייב שבעתיים להביא בחשבון את צורכי החיים.

ידוע, כי המסורת של עם ישראל היא מסורת שבטית ומשפחתית, וכמה ממצוות התורה מבוססות על רגש האחריות ההדדית הקושר כל אדם מישראל אל גואלו וקרובו. במדינת ישראל ניסה החוק לתיקון דיני המשפחה (מזונות), תשי"ט—1959, לחזק ולחדש את תחושת המשפחה המורחבת, על ידי הטלת החובה לפרנס בני משפחה עניים על קרובים מדרגה די מרוחקת. אך המציאות היא שונה לגמרי: גם בישראל, כמו בחברה המערבית, הצטמצם רגש המשפחה למשפחה הגרעינית בלבד. השאלה היא מה נעשה מטעם ההלכה ואורח החיים שלנו כדי לשמור על שרידי התחושה המשפחתית הרחבה ואולי להחזירה במקום שאבדה.

פסקי דין רבניים. הוצאת ז' ורהפטיג, עמ' ככו. אין זה לשון פסק הדין אלא תמצית המהדיר, אך הדבר אינו משנה כנראה בגוף הדברים.

אתר דעת - מכללת הרצוג

המשפחה בחברה שבתמורה

קיים, דרך משל, מנהג, שבנים ובנות נשואים עורכים את הסדר בליל פסח בבית ההורים וזו הזדמנות לחדש את חוויות הילדות והרגשות ההדדיים. שמא צריך היה לקבוע מנהג זה בימינו כחוק, היינו שזו הצורה המחייבת של קיום מצווה זאת? מקובל הכלל שעניין קודמים לעניי עירך, היינו: קודם יגמול אדם חסד עם בני משפחתו ואחרי זה עם שכנים. ברוח זאת היתה צריכה להיקבע הלכה על חיוב ראשוני של מצוות גמילות חסדים כלפי הקרובים, כגון בביקור חולים, בניחום אבלים ובהכנסת אורחים. הפיכת הכלל המוסרי, המבוסס על רגש, למוסד משפטי היא אחת מן המידות האופייניות של ההלכה. אם רוצה ההלכה להשפיע על מיבנה החברה בימינו ולכוונה לצורה האידיאלית שהיתה לה בעבר, עליה להמציא מצוות חדשות או דינים מחודשים שידגישו את הטעון הדגשה.

בעיה אחרת, שההלכה צריכה לעסוק בה באומץ, היא המתירנות המינית. היהדות הצטיינה לעומת דתות אחרות בריאליזם שלה כלפי גוף האדם וצרכיו, ועל ידי כך מנעה את הפער המסוכן בין הדרשה הנאה והקיום הלא-כליך נאה. ידוע מאמרו של ר' אלעאי הזקן: "אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו, ילך למקום שאין מכירין אותו וילבש שחורים ויתכסה שחורים ויעשה כמו שלבו חפץ, ואל יחלל שם שמים בפרהסיא" (בבלי, קידושין, מ ע"א). אין טעם להעלים עין מן התוצאות של הבחירה המורחבת העומדת היום בפני כל אחד ואחד, ויש לשים לב תמיד שלא תינעל הדלת בפני בעלי תשובה.

על כן דרושה לנו עמדה של הבנה פסיכולוגית וסוציאלית לתופעות יוצאות דופן מבחינת ההלכה, בד בבד עם ההכרה כי קיים מירווח של התנהגות אצל בני אדם שונים, הרוצים כולם לשמור על חלקם בתורה. אם הקדוש-ברוך-הוא אינו חדל מלשכון עם עם ישראל אף אם הוא בתוך טומאה, גם החכמים צריכים לשמור על הקשר עם הקהל, ואפילו אם מנהגיו מרוחקים מן המקובל על התורה והמסורה. יתר על כן, אי אפשר לקוות שיוכל אדם להתגבר על היצר מבלי שממציאים לו הזדמנות של סובלי-מאציה. חכמי התורה והמחנכים צריכים לטרוח ולהציע דרכים כדי שהיצר ישמש לתכליות מעודנות וקונסטרוקטיביות. לא די באמירה שהתורה היא תבלין ליצר הרע, אלא יש צורך להשתמש בכל גילויי התרבות הרוחנית והגופנית כדי לאפשר חיים שלמים

אתר דעת - מכללת הרצוג

פרופ' ז' פלג

ללא חטא. כל עוד לא המצאנו לו אלטרנטיבה "מה יעשה הנער ולא יחטא?"

הוא הדין בתחום של תכנון המשפחה. עלינו להודות בעובדה כי בשביל רוב מניינו של העם אין במצווה של פריה ורביה כדי למנוע את הגבלת הילודה. המלחמה נגד אמצעי המניעה אינה פותרת את הבעיה, ויש להביא בחשבון את הברירה הרחבה העומדת בפני כל אדם בימינו. אם מתכוונת היהדות להביא לכך שישראל יפרו וירבו, צריך היה לקבוע דפוסים נוספים, חיוביים ולא רק שליליים, כדי להביא לתוצאות משמעותיות. כך ראוי לקבוע שיעור גדול יותר למצווה, היינו שכל אדם יהיה חייב להוליד שלושה ילדים לפחות, במקום השיעור הנוכחי של בן ובת. קביעה זאת של פרטים, במקום שאין למצווה שיעור, היא ברוח התורה וההלכה ומבטיחה את ההצלחה.

עלינו להתחשב גם בשינויים העצומים שבגללם צריך להוסיף על המצוות בצורתן המסורתית. הבעיה של הכנסת כלה שוב איננה יכולה לבוא על פתרונה אם נאסוף קרנות כדי לתמוך באוגות צעירים לקראת צורכי ביתם. המצווה של הכנסת כלה מחייבת בימינו למאמץ ציבורי, אשר יביא לתחוקה מתאימה. רק המדינה מסוגלת להבטיח שיכון מינימאלי לזוג הצעיר, ועל ידי כך לתת בסיס אפקטיבי להכנסת כלה. הרוצה לעסוק בהכנסת כלה צריך איפוא לא רק לעשות בעצמו אלא לעשות אחרים, על ידי הכוונת דעת הקהל לצורכי הזוגות הצעירים לשיכון.

במקום אחר כבר דיברתי על המסקנות שיש להסיק מן השינויים במעמד האשה לתחום של ההלכה והמסורת*. אם בתחומים אחרים לא נוכל להתיר לעצמנו את הוויתור על מחצית הפוטנציאל האנושי שלנו, הרי בעולם הדת והמסורת, החסר כל כך גדולה ומנהיגות, על אחת כמה וכמה.

מחשבה רבה וכוח חידוש יהיו דרושים גם כדי להתייחס לחבורות הנער ולנאמנות בני הנוער אליהן. תופעה זאת מסכנת לא רק את המיבנה המקובל של המשפחה אלא גם את המסורת וההלכה המבוססות עליה. עלינו למצוא דרכים כדי לקדש את המסגרת החדשה ולכוון אותה לטובה. הנסיון של תנועות הנער הדתיות יכול להנחות אותנו, אך המאמץ צריך להתרחב הרבה אל מעבר

* על מעמד האשה בהלכה", ראה דעות מ"א, תשל"ב, 29—35.

אתר דעת - מכללת הרצוג

המשפחה בחברה שבתמורה

למסגרות הקיימות. בין כך ובין כך יש לפתח כל אותם היסודות הקיימים בהלכה כדי להפיץ את דבר ה' גם בתנאים החברתיים החדשים.

גם המשפחה עצמה צריכה חיזוק מצד ההלכה מעבר למקובל עד כה. בחברה העירונית-התעשייתית כמעט לא נשארו לה תפקידים מיוחדים, וכאן אתגר לדתנו למלא את החלל על ידי תוכן חדש. עד כה נחשב הדבר לרצוי לרכז את התפילה והתורה בבית הכנסת ובבית המדרש, כי קיום התורה על ידי המשפחה היה מובן מאליה. היום נהפך הגלגל, ודומה כי זקוקים אנחנו דווקא לחיזוק המשפחה על ידי תורה ותפילה בצוותא. מן הראוי להקיף את הסעודה המשפחתית בלימוד ובתפילה, ואולי לקבוע תפילות מסוימות שתיאמרנה על ידי בני המשפחה יחדיו, נרות שבת, כידוע, מסמלים את שלום הבית, ודומה כי אנו זקוקים למצוות נוספות באותה המגמה.

אם רואים את התכנסות המשפחה כערך, אפשר להתחשב בו גם בקביעת הלכות אחרות. ידוע כי טיולים בשבתות לחיק הטבע מעוררים בעיות מבחינת ההלכה, אך שמא יש לחפש אחרי דרך שבכל זאת תספק חוויה זו המקשרת את המשפחה. טיפוח הרגש המשפחתי הוא היום צורך השעה ועת לעשות למענו, וייתכן כי הוא שקול כנגד עניינים מסוימים אחרים. מובן שכל החלטה בנדון צריכה להתקבל על ידי גורמים מוסמכים ולאחר דיון מעמיק בפרטי ההלכה.

בין השינויים המהותיים בחברתנו, שיש להתחשב בהם בקביעת ההלכה, היא התפשטות הערכים המקובלים היום בציבור, הן בתחום המדיני והן ביתר ענפי החיים — הדימוקראטיה והליברליזם. ההלכה יצאה תמיד מנקודת מבט אריסטוקראטית. ואפשר שבעולם הרוח מוצדקת גישה זאת. אולם אם רוצים ליישם את ההלכה בציבור, והלוא זה עיקר תפקידה, יש להתחשב בשינוי זה ולהביאו כגורם חשוב בפסיקה. דבר זה מתייחס לתחום המשפחה כמו ליתר הבעיות בחיינו. רק הקשר האמיץ בין התורה והחברה יכול להביא למימוש התקוות של גוי קדוש ועולם מתוקן.